

Sviták, Zbyněk

K patentům konce 18. století

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
2003, vol. 52, iss. C50, pp. [197]-207

ISBN 80-210-3380-0

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102560>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZBYNĚK SVITÁK

K PATENTŮM KONCE 18. STOLETÍ

Patenty (neboli litterae patentees, otevřené listy) jsou obecně známy jako písemnosti, jimiž panovník vyhlášoval svá nařízení v nejrůznějších správních, vojenských, hospodářských, finančních, soudních a jiných záležitostech především prostřednictvím dvorských úřadů. Také zemské úřady vydávaly své patenty, protože v některých případech panovník sděloval svá rozhodnutí zemským úřadům ve formě reskriptů nebo dekretů, a ony potom zařídily jejich širší publikaci vlastními patenty. Patenty tohoto charakteru byly určeny široké veřejnosti a jejich role vzrůstala zvláště po Obnoveném zřízení zemském, když panovník takovouto formou vydával zákony a jiné normativní uspořádání společenského a hospodářského života.¹ Aby byla usnadněna jejich publikace v co nejširším okruhu společnosti, byly již od počátku tištěné.² Naproti tomu patenty psané byly postupující dobou stále vzácnější.

Patenty ale nemusely vždy jen vyjadřovat příkaz nebo právní úpravu jisté oblasti života formou nařízení. Nelze je vztahovat pouze k písemnostem z kategorie příkazů (mandátů), protože byly používány i v jiných záležitostech. Spektrum jejich použití bylo velmi široké a z tohoto důvodu je nelze jednoduše definovat.³ O okruhu uplatnění tohoto typu písemnosti dobře napoví pohled do některé ze sbírek patentů v našich archivech. Jen namátkou lze upozornit, že formou paten-

¹ Viz např. K u l í ř o v á , Květa – S a n d r , Rudolf: *Patenty*. (Katalog sbírky patentů Státního ústředního archivu v Praze) (= Patenty). Praha 1956. K patentům moravského tribunálu viz např. V a š k ů , Vladimír: *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636–1749*. Brno 1969, s. 85–88, 91.

² Vůbec první patent zařazený ve shora uvedené sbírce je tištěný z roku 1538 (*Patenty*, č. 2). Pod č. 1, kde bychom měli logicky hledat nejstarší patent, nalezneme majestát krále Vladislava II. z 10. 8. 1508, znovu vyhlášený patentem Rudolfa II. z 22. 7. 1602 (*Patenty*, č. 177).

³ S t l o u k a l , Karel: *Česká kancelář dvorská 1599–1608*. (Pokus z moderní diplomati-ky). Praha 1931, s. 73–76; M e i s n e r , Heinrich Otto: *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Göttingen 1969, s. 316; V a š k ů , Vladimír: *Česká královská kancelář a kancelářská zařízení jiných stěžejních institucí státní zeměpanské správy v letech 1526–1848*. In: Šebánek, Jindřich – Fiala, Zdeněk – Hledíková, Zdeňka: *Česká diplomatika do roku 1848*. Praha 1984², s. 218–219, 237.

tu byly vydávány například důlní a horní řády,⁴ také privilegia jimi mohla být udělována či rozšiřována nebo potvrzována.⁵ Patenty ale také mohly být určeny pouze jedné osobě. Vyskytují se v tomto případě jak psané, tak i tištěné a osvědčují jednotlivcům před veřejností jisté oprávnění či právo (potvrzení práv)⁶ nebo uložené jednání. Šíře použití dokládá, že se používaly jak pro záležitosti, které mají jednoznačně nařizující charakter, tak také pro ty, jimiž se jejich držitelé (držitelům) poskytují výhody nebo privilegia. Tomu také zřejmě odpovídá formální stránka patentů, která se velmi liší a variuje od jednoduchých vyhotovení po slavnostně vypravené „bis zum Prunk“.⁷

V písemnostech stavovského Zemského výboru na Moravě⁸ z konce 18. století se zachovala panovnická absolutoria pro moravského zemského účetního, jimiž byla pod jménem panovníka vystavena kvitance dvorské účetní komory (Hofrechnungskammer) na vyúčtování škod způsobených požáry a živelními pohromami, kterou mohla země odečíst z daňové povinnosti. Absolutoria byla vydávána formou patentu a dochovala se v tomto fondu pro vojenské roky 1771–1784, přičemž písemnost pro rok 1772 schází. Chybí také absolutorium pro rok 1770, přestože zcela jistě existovalo, avšak zachoval se z něj pouze dvojlist, do něhož bylo vloženo, s nadepsaným obsahem v pravém horním rohu a registraturními poznámkami u spodní strany. V případě vyúčtování za vojenský rok 1780 a 1782 se dochovala jen příloha patentu na samostatném dvojlistu s potvrzením vypočtených částek (nazvaná *Summari extrakt*), zatímco patent sám chybí.

Zajímavá je forma písemnosti. Absolutoria byla vydávána formou panovnického patentu na dvojlistu (duplátu), přičemž se jedná principiálně o psané patenty, ale s předtištěnou částí. Protože intitulace vydavatelů, jimiž byli Marie Terezie a Josef II., je velmi obsáhlá a jistě by bylo pro kancelář únavné ji stále psát, je předtištěna a orámována ozdobným rámem. Současně s ní je předtištěna i promulgace, oddělená od intitulace mezerou a začínající slovem *Bekennen*. Předtištěna jsou celkem slova *Bekennen hiemit für Uns, unsere Erben und Nachkommen, daß* a dále už je text patentu psán. Ozdobná úprava první strany, intitulace začínající náslovným *Wir* společně s formulací promulgace, která je jinak běžná u majestátů,⁹ posunuje patent tohoto druhu směrem ke slavnostnějším vyhotovením a dokládá, že se vnitřní skladba těchto písemností v mnohém podobá listi-

4 *Patenty*, např. č. 27, 31, 52, 153 a další.

5 *Patenty*, např. č. 46, 962, 1629, 1962, 2180 a další.

6 *Patenty*, např. č. 924, 1112, 1253 a další.

7 *M e i s n e r*, H. O.: *Archivalienkunde*, s. 316. Souvislostí mezi vzhledem (vnější úpravou) patentů a jejich obsahem se dosud nikdo podrobněji nezabýval, jen omezenou představu poskytují obrazové přílohy u pomůcek s jejich soupisy (viz *Patenty*, obrazová příloha) nebo patenty porůznu publikované v historické literatuře.

8 Moravský zemský archiv Brno (= MZA). A 8 Zemská registratura, sg. W 42, kart. 1086. K dějinám výboru viz *F l i e d e r*, Robert: *Zemský výbor stavovský na Moravě*. Sborník věd právních a státních 16, 1916, s. 136–157; 18, 1918, s. 193–215.

9 *S t l o u k a l*, K.: *Česká kancelář dvorská*, s. 73; *V a š k ů*, V.: *Česká královská kancelář*, s. 217.

nám.¹⁰ V koroboraci se můžeme setkat s dalším typickým znakem patentu, protože je tu výslovně ohlášen sekret. Za textem je nejprve podpis panovníka (panovnice), který je také ohlášen v koroboraci, a pod ním se nachází pod papírovým krytem panovnický sekret. Následují podpisy nižších úředníků, kteří ale na rozdíl od „učebnicového“ patentu¹¹ nepocházejí z centrální panovnickovy kanceláře, v naší době ze spojené česko-rakouské dvorské kanceláře, ale pod podpisem panovníka na levé straně je signatura presidenta dvorní účtárny, jimiž byli v našem případě Ludvík Bedřich Julius Zinzendorf a později František Antonín hrabě Khevenmüller-Metsch.¹² Na pravé straně pod běžnou formulí *Ad mandatum Saec. / Caes. Reg. Apostol. Mathis. proprium*, tradičně rozloženou do dvou řádků a mnohdy psanou ozdobně, se nachází podpis dvorního sekretáře dvorské účetní komory (Ignáce Antona Pruknera a později Johanna Gotlieba von Brauna). Pod podpisem sekretáře nalezneme ještě podpis hlavního komorního účetního (byl jím v těchto letech Franz Anders Seth) s titulem *Kameral Hauptbuchhalter* nebo případně bez něj. Tyto patenty byly vyhotoveny a opatřeny podpisem panovníka iniciativou dvorské účetní komory a nikoliv v česko-rakouské dvorské kanceláři, protože nikdo z úředníků kanceláře je nepodepisuje.

Typologicky je popsána písemnost v zásadě psaný patent, ale s předtištěnou první stranou (obr. 1, 2, 3). Centrální úřady měly k dispozici dvojlisty s pořízeny intitulací, které v případě potřeby používaly. Že se patenty tohoto druhu zřejmě užívaly častěji, svědčí skutečnost, že někdy roku 1773 byly pořízeny nové formuláře, jak dosvědčují graficky jinak pojaté ozdoby na předtištěné části (obr. 4). Za Josefa II., kdy se změnilo jméno panovníka, se muselo používat opět nového vzoru dvojlistu (obr. 5).

Absolutoria představovala potvrzení výpočtu bonifikací za škody způsobené požáry, vodou a povětrím, které se odečítaly z celkové zemské daňové povinnosti, a to běžně již v 16. století. Tehdy ale jejich hlášení nebylo kontrolováno a záleželo na libovůli vrchnosti, která si sumy sama odečítala při přiznávání berní povinnosti.¹³ Od dob první lánové vizitace však bylo nutné tyto sumy vykázat. Ke každé škodní události tohoto typu museli být přivoláni komisaři jmenovaní krajským hejtmanem,¹⁴ kteří na vlastní oči posoudili škody a vyčíslili tzv. boni-

¹⁰ *Patenty*, s. 3.

¹¹ Srovnej popisy patentů vydávaných panovnickou kanceláří pro starší dobu u S t l o u k a l, K.: *Česká kancelář dvorská*, s. 73–76; V a š k ů, V.: *Česká královská kancelář*, s. 218–219, 237.

¹² Příslušnost osob k úřadům viz: *Schematismus derer kayserl-königlich wie auch erzhertzoglichen nach den Alphabet gesetzten Instanzen, Aemtern ... pro anno MDCCLXV; Hof und Staatsschematismus der röm. kais. auch kais. königlich- und erzhertzoglichen Haupt und Residenzstadt Wien ... auf das Jahr 1778*. Hg. von J. Gerold. Wien 1778. Pro moravské úřady jsou příslušné titulární kalendáře pro příslušný rok s titulem: *Neuer Brünnner Titular-Kalender ... auf das Jahr ...*

¹³ V dochovaných přiznávacích berních listech se při dani z hlavy odečítají z daňové povinnosti ti poddaní, kteří byli takto postiženi. Viz MZA. A 7 Přiznávací berní listy.

¹⁴ K roli krajských hejtmanů v tomto procesu viz M a c e k, Jaroslav – Ž á č e k, Václav: *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605–1868)*. Praha 1958, s. 11,

fikaci, kterou bylo možné odečíst z placené daně.¹⁵ Celkový výpočet provedl zemský účetní (Landesbuchhalter) a ke konečnému schválení této sumy došlo ve dvorské účetní komoře, která zkontrolovala hospodaření zemské účtárny a jmenovitě zemského účetního. Jí podřízená komorní účtárna (Kameral Hauptbuchhalterei) vydala sumární extrakt, který obsahoval akceptované škodní sumy, a potvrdila jej přitištěním své pečeti. Sumární extrakt (obr. 6) pak tvořil přílohu panovnického patentu, s nímž byl zároveň expedován.¹⁶ Další součástí zásilky mohla být oprava výpočtu zemského účetního, která vyplynula z kontroly v komorní účtárně. Zemský účetní o ní byl zpraven samostatnou písemností, zpečetěnou stejnou pečeti jako sumární extrakt. Tak je tomu u roku 1776, kdy komorní účtárna opravuje výpočet zemského účetního pro vojenský rok 1775, v němž došlo k pochybení „per errore calculi“.¹⁷

Výpočet provedl na úrovni zemských financí moravský zemský účetní, a proto jsou absolutoria adresována v zásadě do jeho rukou, jak dokládá zachovaná úřední korespondence, ačkoliv v patentu samotném není adresa specifikována, ale pouze se konstatuje, že zemský účetní předložil *gut und richtige Rechnung*. I když se zcela jistě nedochoval všechen písemný materiál spojený s agendou kolem absolutorií, lze z dochovaných písemností v tomto fondu doložit dva způsoby, jak se v různé roky patenty spolu se sumárním extraktem dostávaly do zemské registratury.

V případě prvního dochovaného patentu z 22. dubna 1772 s vyúčtováním za vojenský rok 1771 se dochovala i obálka, v níž byly patent se sumárním extraktem zaslány. Přehyby na obou písemnostech dosvědčují takový formát složení, který odpovídá přehybům obálky. Ta byla zapečetěna stejnou pečeti, která je přitištěna pod sumárním extraktem. Z adresy vyplývá, že byla odeslána z dvorské účetní komory ve Vídni (na obálce je titul *Hof-Rechen Kammer*) zemskému účetnímu v Markrabství moravském Gottliebovi Dismasovi Demuthovi v Brně. Od něj se obě písemnosti dostaly do registratury zemského výboru, ale protože se o tom nedochoval žádný záznam, nemůžeme tuto cestu blížeji dokumentovat. Zůstává však skutečností, že absolutorium i sumární extrakt jsou uloženy v re-

18, 54. Viz také Brázdil, Rudolf – Valášek, Hubert: *Historical data about damage due to natural disasters at the domain of Pernštejn in the period 1694–1718 as a source of information for the study of meteorological and hydrological extremes*. Meteorologický časopis 6, 1, 2003, s. 3–13; Brázdil, Rudolf – Valášek, Hubert – Sviták, Zbyněk: *Historical economic data as a source of information for the study of meteorological and hydrological extremes in the Czech Republic*. In: *Dealing with Diversity*. 2nd International Conference of the European Society for Environmental History Prague 2003. Proceedings Ed. L. Jeleček et alii. Praha 2003, s. 23–28.

15 Srov.: d'Elvert, Christian: *Zur oesterreichischen Finanzgeschichte mit besondere Rücksicht auf die böhmischen Länder*. Brünn 1881, s. 292–293, 304–305. Novotný, Jaroslav: *Moravský berní systém v století XVII*. (Přspěvek k hospodářským dějinám země). Časopis Matice moravské 58, 1934, s. 145–286.

16 Patent i sumární extrakt mívají stejné datum.

17 MZA. A8, sg. W 42, kart. 1086.

gistratuře. Absolutorium bylo v tomto případě posláno přímo zemskému účetnímu z vídeňské dvorské účetní komory.¹⁸

V druhém případě se absolutoria dostávala do registratury zemského výboru přes prostředníka, jak o tom svědčí dochované písemnosti z roku 1776. Patent se sumárním extraktem pro vojenský rok 1775 byl vyhotoven ve Vídni opět ve dvorské účetní komoře 23. srpna 1776. Písemnosti však neposlala sama dvorská účetní komora jako v prvním případě, ale tentokrát je expedovala česká a rakouská dvorská kancelář, a to tak, že je přiložila k dekretu se signatum, datovanému ve Vídni 14. září 1776. Ten byl adresován guberniu a obsahoval příkaz, aby zasláné písemnosti byly předány zemskému účetnímu. Odtud byly obě písemnosti předány zemskému výboru, který je poskytl zemské účtárně (zemskému účetnímu) *zu Ihrer Bedeckung*. Podobnou cestu absolutorií lze doložit v letech 1777 a 1778 (kvitance pro vojenské roky 1776 a 1777).¹⁹

Za Josefa II. byl postup opět odlišný, takže nelze spolehlivě tvrdit, že by druhý způsob trvale vystřídal první, spíše se zdá, že praxe byla proměnlivá. Tehdejší dlouholetý zemský účetní Martin Horn posílá 1. srpna 1783 zemskému výboru absolutorium pro vojenský rok 1781 společně se sumárním extraktem, které obdržel přímo z dvorské kanceláře, přičemž žádá o jejich uložení do registratury a o opis pro vlastní potřebu. Stejná situace nastala i v roce 1785 s absolutoriem pro vojenský rok 1784.²⁰

ZU PATENTEN VOM ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS

Patente sind vor allem als Schriftstücke bekannt, durch welche der Herrscher oder die ihm untertanen Behörden ihre amtlichen Mitteilungen bezüglich verschiedenster Verwaltungs-, Militär-, Wirtschafts-, Finanz- und sonstiger Obliegenheiten offenkundig machten. Sie wurden deshalb auch meistens gedruckt, um die breitesten Kreise der Gesellschaft zu erreichen. Patente beschränken sich allerdings nicht nur auf Bekanntmachungen, die Gesamtheit der darin behandelten Gegenstände ist viel breiter.

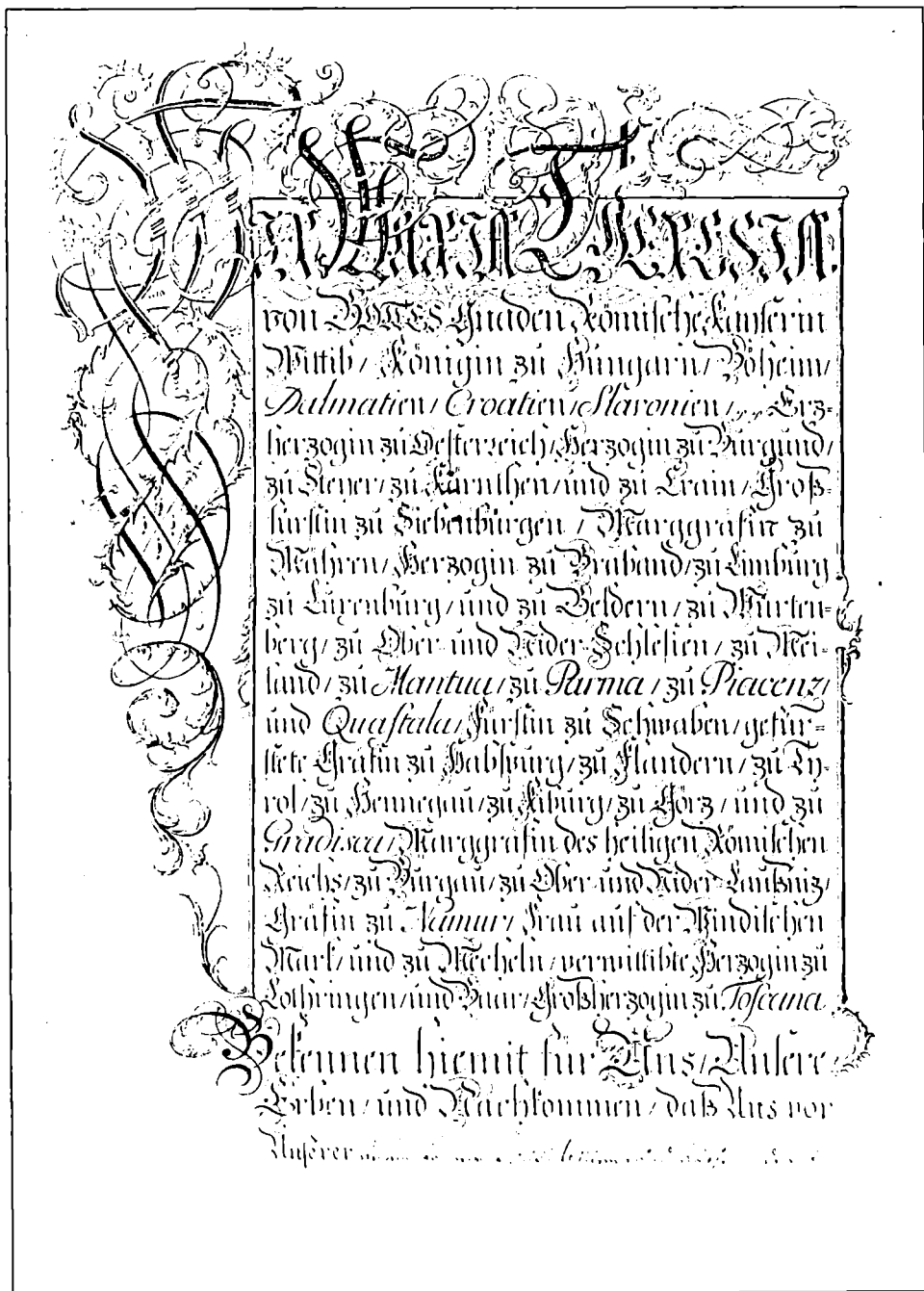
Der vorliegende Beitrag präsentiert einen Patent-Typus, der nicht in gedruckter Form veröffentlicht, sondern auf einem Doppelblatt mit vorgedruckter Intitulation und Promulgation auf der ersten Seite herausgegeben wurde; der übrige Text wurde geschrieben. Durch die in der Landesregistratur erhalten gebliebenen Patente von 1771–1784 wurden vom Herrscher (Maria Theresia und Joseph II.) dem mährischen Landesbuchhalterei das Absolutorium bezüglich der Summe erteilt, die auf Landesebene errechnet wurde. Der Betrag (Bonifikation) betraf Schäden, die das Land durch Brandfälle und Naturkatastrophen erlitten hatte und die sich von der Steuerpflicht absetzen ließen. Das mit der herrscherlichen Unterschrift versehene Patent wurde von der Hofrechnungskammer erstellt und dem Landesbuchhalterei entweder direkt oder via böhmisch-österreichische Hofkanzlei zugeleitet.

Deutsche Übersetzung: PhDr. Roman Kopřiva

18 Tamtéž.

19 Tamtéž.

20 Tamtéž.

Obr. 1

Titulní strana patentu Marie Terezie z počátku sedmdesátých let.
 (MZA. A 8, sg. W 42, kart. 1086 – foto J. Špaček)

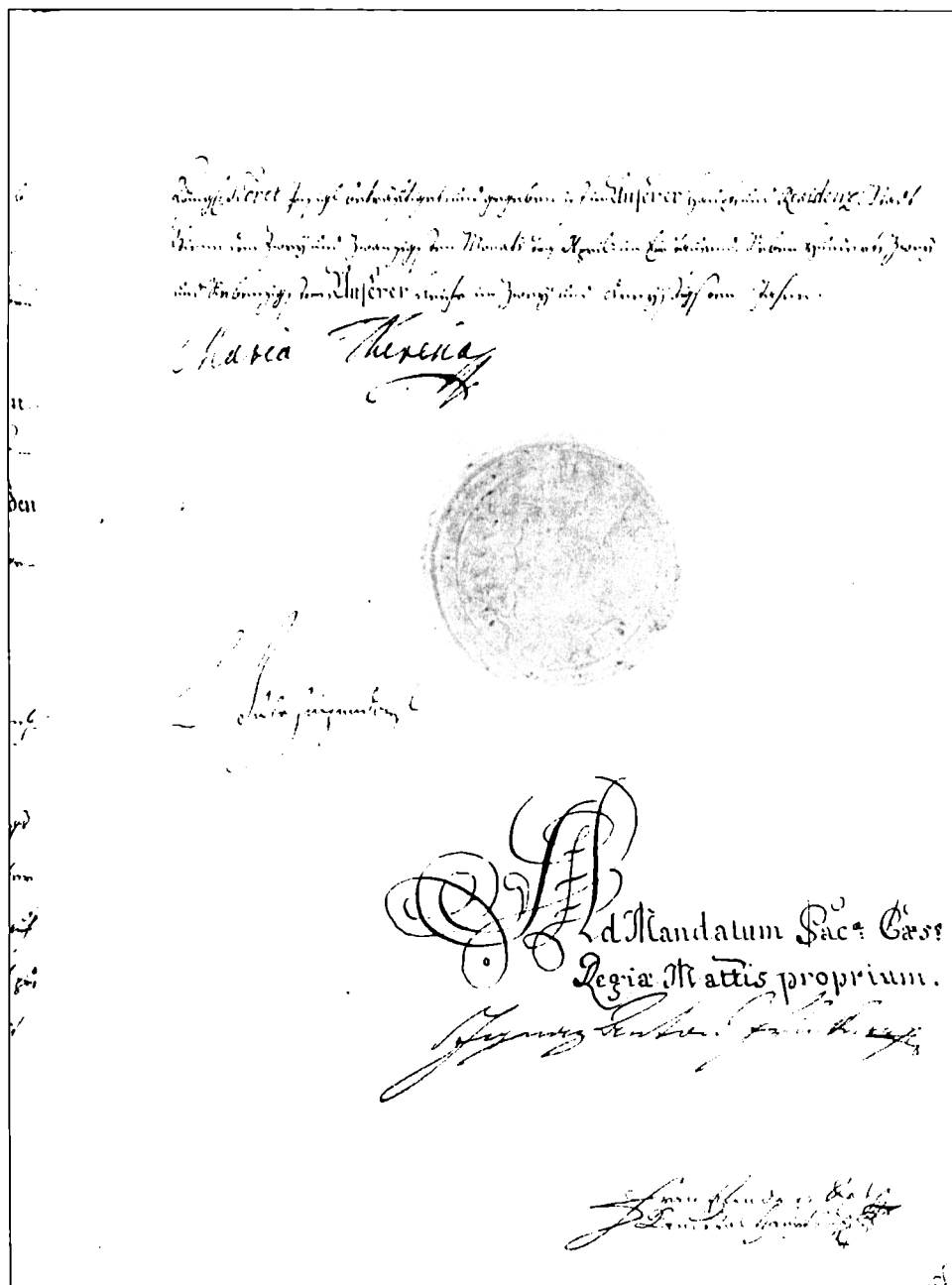
Unserem Kriegsgraflichen Major Johann Georg v. Salmuth's Commissarien stellen
 Es zu, dass demselben Johann Georg v. Salmuth militair 1774 die von Ihm angeführte
 Patent-Mappe über die durch Österreich allen kriegführenden Kriegsheeren
 faktisch schon für die im vorigen Kriegsjahre abgethanen Jahre

Ihn zum Beweise für solch Zeit eine höchst angemessene Entschädigung in dem Un-
 serer General-Kriegs-Commissarien durch kriegsfähige Summari-Ex-
 tract's einer Summa von Vier und Fiebzsig Tausend, Fünf Hundert, Sechz-
 zigen Gulden

Einem durch die kriegsfähigen Zeit nicht zu verwechseln, sondern durch die
 ungelückte Zeit hindurch zu verwechseln, die kriegsfähigen Zeit zu verwechseln, die kriegsfähigen
 Zeit nicht zu verwechseln

Unserem Kriegsgraflichen Major Johann Georg v. Salmuth's Commissarien stellen
 Es zu, dass demselben Johann Georg v. Salmuth militair 1774 die von Ihm angeführte
 Patent-Mappe über die durch Österreich allen kriegführenden Kriegsheeren
 faktisch schon für die im vorigen Kriegsjahre abgethanen Jahre

Obr. 2
 Druhá strana patentu Marie Terezie z počátku sedmdesátých let.
 (MZA. A 8, sg. W 42, kart. 1086 – foto J. Špaček)

Obr. 3

Třetí strana patentu Marie Terezie z počátku sedmdesátých let.
 (MZA. A 8, sg. W 42, kart. 1086 – foto J. Špaček)

Summari Extract.

Verordnen der Kaiserlichen k. k. österreichischen Regierung vom Jahre 1785. betreffend die Regulierung der Salzsteuer.

<i>Eingänge</i>	<i>Ausgaben</i>
1. 100000	1. 100000
2. 200000	2. 200000
3. 300000	3. 300000
4. 400000	4. 400000
5. 500000	5. 500000
Summe 1000000	Summe 1000000
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...

Handwritten signature and date

Obr. 6
 Sumární extrakt (příloha absolutoria).
 (MZA. A 8, sg. W 42, kart. 1086 – foto J. Špaček)

